

Лариса Жеребцова
Дніпро

Андрій Блануца. Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.). — К.: Інститут історії України НАН України, 2017. — 423 с.

Династія Ягеллонів¹ є символом давньої пишності Польщі, її політичної могутності та національної сили, економічного достатку і розквіту культурного життя, того періоду, який відрізнявся від подальших часів цілковитої бездіяльності. Ягеллони, на думку автора видатної праці *Polityka Jagiellonów* Генрика Ловмянського, мали всі шанси та умови проводити самостійну політику хоча б з огляду на те, що вони панували у двох, а в певний період навіть у трьох, державах, кожна з яких провадила власну політику, не раз маючи несумісні інтереси. Проте, династія позиціонувала себе як вищий чинник, а її прагнення не співвідносились з прагненнями деяких або навіть всіх підвладних народів.

Г. Ловмянський розглядає поняття «політика Ягеллонів» у двох аспектах: міжнародної політики та внутрішньої політики², натомість А. Блануца зосередився на соціально-економічному аспекті внутрішньої політики Ягеллонів, а саме — політиці земельних надань шляхті на українських землях Великого князівства Литовського (ВКЛ).

У своїй книзі А. Блануца вперше в історіографії на основі численних джерел комплексно проаналізував політику земельних пожалувань і підтверджень від Казимира IV Ягеллончика до Сигізмунда II Августа на українських землях ВКЛ. Попри те, що питання щодо шляхетського землеволодіння та його правового статусу у ВКЛ знайшли відображення у вже класичних литuanістичних студіях кінця XIX — початку XX ст. (М. Владимирский-Буданов, М. Довнар-Запольський, М. Любавський, М. Максимейко та ін.), спеціальні праці присвячені політиці земельних надань в історіографії відсутні. Варто відзначити, що виділення характерних рис політики земельних пожалувань кожного з великих князів литовських підкріплюється ґрунтовними статистичними підрахунками автора кількості різних типів надань у різних регіонах українських земель ВКЛ, визначених на основі подокументного аналізу документів

¹ Представники династії Ягеллонів правили у Великому князівстві Литовському в 1440–1572 рр., у Польщі — у 1386–1572 рр., в Угорщині — в 1440–1444 рр. та 1490–1526 рр., у Чехії — у 1471–1526 рр.

² Łowmiański H. *Polityka Jagiellonów*. — Warszawa, 1998. — S. 79.

Литовської Метрики (ЛМ) і стовідсоткового опрацювання доступних оригіналів книг записів та судових справ ЛМ (С. 101).

Монографія складається із передмови, шести розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, іменного та географічного покажчиків. Перші три розділи присвячено, відповідно, історіографії соціально-економічної проблематики у литуаністичних студіях, аналізу джерельної бази дослідження, основу якої становлять документи ЛМ, та детально прописаній методології дослідження. У четвертому розділі автор торкається проблеми генези поземельних відносин і формуванню ринку землі у ВКЛ. У п'ятому розділі розглядається політика земельних надань представників династії Ягеллонів у середині XV – на початку XVI ст., тобто Казимира IV Ягеллончика та Олександра Ягеллончика, а в шостому, який хронологічно обіймає XVI ст., – Сигізмунда I Старого, його дружини Бони Сфорци та їхнього сина – Сигізмунда II Августа. Нижня хронологічна межа роботи обумовлюється приходом до влади короля польського і великого князя литовського Казимира IV Ягеллончика в Литві у 1440 р., а верхня – 1572 р. – припиненням династії по чоловічій лінії внаслідок бездітної смерті останнього правителя ВКЛ Сигізмунда II Августа.

Ключовими питаннями для розуміння проблематики земельних надань шляхті, які вирішуються у дослідженні, є: по-перше, зазначення умов набуття шляхтою земельної власності; по-друге, встановлення типів/форм земельних надань; по-третє, визначення термінів тримання земельних володінь; по-четверте, правове регулювання земельних відносин у ВКЛ протягом досліджуваного періоду. Така постановка питань пояснюється тим, що протягом столітнього правління Ягеллонів у ВКЛ сформувалося багато умов та способів, на яких вони надавали у власність частину земель державного домену, який, як результат, постійно зменшувався (С. 134).

Для позначення узагальненого поняття використаних у роботі різних видів записів ЛМ, найбільш інформативними з яких для автора були «листи», «привілеї», «підтвердження» та «оренди», автор пропонує вживати збірний термін «документи надавчого характеру» (С. 104, 106). Вважаємо таке поняття цілком слушним, адже писарська самоназва документу ЛМ інколи не відповідала його змісту. Документ міг називатись у книзі ЛМ «лист», а за формою бути «привілеєм» чи навпаки. До того ж класифікація видів записів ЛМ, попри можливість використання існуючих схем М. Ковальського, А. Хорошкевич, С. Каштанова, В. Менжинського та ін., завжди викликає складнощі і вимагає синтетичного підходу з огляду на проблематику студій.

Натомість, на нашу думку, варто було більш чітко у наведеній автором класифікації документів ЛМ (С. 64–88) показати відмінності між «листами» і «привілеями», якщо вона принципова для різних типів пожалувань. Тим більше, що автор активно використовував методи дипломатики у дослідженні. При описі привілеїв автор наводить приклад лис-

та-привілея (С. 69) 1548 р. королеви Бони Сеньку Стародубцю на селище на р. Жерді (книга записів ЛМ 32. — № 4. — С. 19). Із тексту не зовсім зрозуміло, чому цей документ класифікується саме так, хоча у самоназві його зафіксовано як «привілей».

Різниця між «листами» і «привілеями» полягає у тому, що привілеї не містять розпоряджень, наказів і норм імперативного характеру³. У випадку із земельними пожалуваннями надання фіксували як документами виду «листи-пожалування», так і «привілеї». Такі документи, на думку В. Менжинського, можна об'єднати в групу жалуваних даних грамот, які демонструють процес перерозподілу земельного фонду та збільшення приватного землеволодіння за рахунок державного⁴. Більшої деталізації потребує така група документів ЛМ як «вольності» від сплати мит та окремих зборів шляхтою (С. 72), бо такі акти підтверджувались принаймні трьома видами записів: «лист безмитний», «привілей» чи «вольність» від сплати мита на певних умовах. Зазначені джерелознавчі уточнення суттєво не впливають на аналіз земельної політики Ягеллонів на землях ВКЛ, до того ж А. Блануца пропонує позначати усі види документів, якими фіксували земельні пожалування узагальнюючим терміном.

У IV розділі «Генега поземельних відносин у Великому князівстві Литовському» А. Блануца зазначив, що основною й наперед визначеною умовою отримання, володіння та розпорядження земельною власністю (села, землі, різноманітні угіддя, боброві, рибні лови, сіножаті, городи, будинки в містах, церкви, монастирі тощо) шляхтою була земська служба на користь держави. Аналіз історіографії виявив, що класифікацію земельних надань залежно від часу тримання, яку й використовує А. Блануца, розробив М. Довнар-Запольський, який розділив усі типи володінь залежно від часу тримання на дві групи: 1) термінові та безтермінові тримання: пожиттєві, до волі і ласки господарської, на ленному праві, до очищення вотчини, на хлібокормління; 2) вічні тримання, вотчинні володіння.

Шляхтичі намагались отримати земельні володіння на більш стійких й стабільних умовах, не обмежених часовими рамками, тобто вічні тримання. Обмеженість господарського фонду землі пояснює переважання надань першого типу. Проаналізований автором комплекс документів, пов'язаних із транзакційними операціями упродовж досліджуваного періоду дав підстави зробити висновок про зародження та поступовий розвиток ринку землі у ВКЛ у міжстатутний період, у час боротьби шляхти за розширення своїх прав, внаслідок якої за II Литовським Статутом

³ Ковальский Н.П. Источники по истории Украины XVI — первой половины XVII вв. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА. — Днепропетровск, 1979. — С. 18.

⁴ Менжинский В.С. Книга записей Литовской Метрики №13 как источник по истории землевладения в Белоруссии в первой половине XVI в. // Исследования по источниковедению истории СССР XIII—XVIII вв. — М., 1986. — С. 105.

1566 р. були зняті всі обмеження на операції із землею, а шляхтичі змогли вільно розпоряджатися своєю власністю.

У п'ятому та шостому розділах А. Блануца розглядає динаміку надань представників династії Ягеллонів по кожному князю окремо з урахуванням типу надань (пожалування/підтвердження), часового проміжку тримання (термінове, безтермінове/вічне) та регіону надань (Волинь, Чернігівщина, Київщина, Брацлавщина). По кожному князю автор пропонує таблиці із кількістю різних типів надань та їх географічною локалізацією. Варто було б, на наш погляд, поєднати ці таблиці в одну й показати динаміку надань по кожному регіону протягом правління певного великого князя. Причини нерівномірної кількості пожалувань залежно від регіону обумовлюються перебігом історичних та політичних процесів на території ВКЛ (перманентною татарською загрозою у південних регіонах, литовсько-московськими війнами для Чернігово-Сіверщини та ін.).

У результаті проведеного дослідження автор аргументовано доводить ряд отриманих висновків: 1) характерною ознакою шляхетського землеволодіння була земська служба; 2) влада ВКЛ надавала перевагу тим чи іншим формам земельних надань виходячи з оцінки поточного земельного фонду та його можливостей; 3) на прийняття великим князем рішення впливали колонізаційна доцільність, поточні завдання міжнародної політики, наявність у шляхтичів вичерпного комплексу документів на володіння маєтностями. Основний висновок стосується характеристики надавчої політики Ягеллонів на українських землях ВКЛ, підкріпленої даними розрахунків щодо типів надань та їх кількості, зосереджених у двох таблицях (С. 358–359).

А. Блануца робить такий глобальний висновок: динаміка видачі *термінових і безтермінових пожалувань* була низхідною – від 92% усіх надань за Казимира IV Ягеллончика до 59% за Сигізмунда I Старого і підвищенням цього показника за Сигізмунда II Августа до 67%. Натомість вічні надання зросли в чисельності від 8% за Казимира IV Ягеллончика до 41% у роки правління Сигізмунда I Старого та зниження цього показника за Сигізмунда II Августа до 33%. Аналогічна тенденція простежується із з терміновими і безтерміновими *підтвердженнями*, загальна кількість яких знизилась з 73% до 36%, натомість відбулось підвищення загальної кількості вічних підтверджень з 34% до 46%.

Земельна політика Ягеллонів була спрямована на те, щоб під час першого пожалування обмежувати умови володіння землею наданнями на певний час, тим часом як шляхта була зацікавлена у здобутті надійнішого в політико-правовому сенсі «вічного» володіння.

Отже, монографія А. Блануци влучно доповнює соціально-економічний напрямок литuanістичних студій та відкриває поле для нових досліджень на основі отриманих автором статистичних даних щодо кількості різних типів земельних надань.